

Benke László

Modern felemátság:

A conversók vallási identitása

IV. Henrik kasztíliai és leóni király (1454–1474) minisztere és bizalmasa, Diego Arias Dávila zsidó családba született, de még gyerekfejjel, szüleiével együtt katolikus vallásra tért a zsidóellenes térítés egyik csúcsidénye során, amikor a dominikánus Vincent Ferrer, az ibériai zsidók apostola és ostora ezreket terelt a keresztelőkápolnába. Az „ókeresztények” persze nem ölelték keblükre újdonsült testvérüket, sőt gúnyos rigmusokat terjesztettek felőle, mint amilyenek a *Coplas del provincial* („A rendfőnök strófái”) című verses szatírában is ránk maradtak: „*A ti, fray Diego Arias, puto / que eres y fuiste Judío, / contigo no me disputo, / que tienes gran señorío*” (szabad fordításban: „Diego Arias, no ide hallgass, / zsidó voltál, és az is maradsz; / de lám, csak jó az isten, jót ad, / hogy felvitte a kend dolgát”). Mi tagadás, Kasztília királyi pénzügyminisztere némiképp rá is szolgált, hogy a köznép rajta köszörülje a nyelvét: az ország egyik legbefolyásosabb tisztviselőjeként „kipróbálta” a zsidó imádságokat; szombatonként *hamint* fogyasztott (az askenázi világban ismert szombati sólet egyik szefárdi megfelelőjét); és egy ízben szemtanúk állították, hogy nem adott kellő tiszteletet egy szent képmásának. Mégsem tartotta magát akár a legkevésbé zsidónak, sőt ami a kortársak számára csak bonyolította a megítélését: feljegyezték róla, hogy általában a vallással – minden vallással – szemben kifejezte kételkedését.

Dávila tehát keresztény volt, zsidó, vagy *ante litteram* agnosztikus? Netán mindegyik: pillanattól függően „érdekkeresztény” vagy „nosztalgiazsidó”, aki azonban a vallások mélyebb üzenetét illetően közömbössé vagy szkeptikussá vált? Annyi bizonyos, hogy a miniszter jellemző példa a *conversók* sajátos, többretű világára, amelynek vallási és kulturális miliője több szempontból is egyedülálló volt. Mindenekelőtt: a hellenizáció óta ebből a háttérből emelkedtek ki az első zsidó valláskritikusok, és ebben a milióban kellett jelentős lélekszámú zsidó közösségeknek számol-

niuk a jelenséggel, amit a kutatók – jobb meghatározás híján – „vallási közömbösségnek” neveznek. Sokan, még amikor boldogabb éghajlatú országokba jutottak is, vonakodtak a zsidó hit felvételétől: miután „megszabadultak” az egyik „nyomasztó babonaságtól”, s a félelemtől, amely „létrehozta, fenntartja és táplálja a babonát” és „elveszi az ember eszét” (Spinoza), nem akarták a másik „babonaságnak” alávetni magukat. Ők (Renée Levine Melammed szavaival) „kulturális ingázókká” váltak a két világ között, zsidó identitásuk pedig „homályos” volt (Levine Melammed 2004, 133.). Érthető, hogy az igazodás, színlelés és konfliktus változó intenzitású, de folytonos kényszere nyomán sok *converso*ban alakult ki „allergia” a vallási dogmákkal és egyházi tekintéllyel szemben: a vallomásaikat tartalmazó jegyzőkönyvekből is kitűnik, hogy sokan még az inkvizítor atyák előtt sem becsülték nagyra az üdvözítő hitet. Sajátos módon ezek a *conversók* nem kereszténységre cserélték a judaizmust, hanem „inkább vallási közömbösségre és szkepticismusra, miközben megnövekedett érdeklődéssel fordultak az evilági, szekuláris ügyek felé” (Yovel 2009, 241.). E „közönyösek” és „ingázók” a vallási szektarianizmussal áthatott kor egyik legkülönlegesebb jelensége voltak, amit mindkét tábor igyekezett is kiküszöbölni: az egyházi törvényszékek erőfeszítései mellett minden bizonynyal az ő számlájukra írható a zsidó térítőirodalom 17. századi felvirágzása is.

További egyedi vonás a főként a többgenerációs *conversók* között megfigyelhető erős szinkretizmus. A rejtekben megőrzött judaizmus tartalma – könyvek és képzés híján – egyre vékonyodott az évek múlásával: az inkvizíció vigyázó tekintete alatt még az emlékezetben jól megőrződött *micvák*kat sem lehetett hiánytalanul megtartani, titkos ismeretekhez pedig csak „fű alatt” lehetett jutni. A *jiddiskáj*tra vonatkozó tudnivalókat a háziasszonyok adták-vették egymás közt, akik otthonukban – a titkos judaizálás szenté-

lyében – kvázi-házirabbikká alakultak. Emellett – paradox módon – az inkvizíció által a zsidó vallás elemeiről az informátorok számára kiadott jegyzékek nyújtottak sok hasznos támpontot a judaizmust megismerni vágyóknak. A lavírozás engedményekhez vezetett, és a „megélhető” *micvák* idővel az egyedüliek lettek. Az ismeretek pedig a „szellemképes” közvetítés során jelentősen torzulhattak, s így akik titokban szombatonként gyertyát gyújtottak, a teológiát illetően általában teljes zűrzavarban éltek. Az 1718-ban Río de Janeiróban judaizálás vádjával őrizetbe vett Theresa Paes de Jesús esete beszédes példát nyújt rá, milyen tohuvabohu uralkodott a fejekben. Az inkvizítor atyák arra vonatkozó kérdésére, hogy kihez szokott imádkozni, Theresa így válaszolt: „Amikor még megtartottam Mózes törvényét, a Miatyánkot imádkoztam, és az Üdvözleget Eszter királynőhöz, mert én úgy tudtam, Eszter királynő a Miasszonyunk, Mózes az Isten, Eszter pedig Mózes anyja. Úgy hittem, hogy Jézus Krisztus azonos Mózesrel, Eszter királynő fiával, s hogy ő a zsidók királya, akit zsidók és keresztények egyaránt imádnak” (idézi: Galasso 2007, 242–243.). Az eszmei keveredésnek a herrerai *beata* is ékes példája. A *beaták* – a 16. század elejétől a népi vallásosság által felkarolt misztikus nőalakok – „hivatalból” katolikusok voltak, a Sevillához közeli Herrerában azonban a néphit egy *conversát* avatott *beatává*, aki karizmatikus tekintélyével valóságos judaizálási mozgalmat indított el a környék *converso*i közt. A herrerai *beata* álmában ragadtatott el a mennyországba, ahol angyali vezetője tárta fel előtte „a kárhozottak gyötrelmét és az üdvözültek dicsőségét”, valamint „a tisztítótűzben szenvedő lelkeket”. A dantei jelenet meglepő fordulatot vesz, és a *marrano* martirológiát tükrözi, amikor a leány trónszékeken ülő igazakat lát, az angyal pedig tudatja vele, hogy azokat „megégették a földön”. Későbbi mennyei útjairól a *beata* azzal az üzenettel tér vissza, hogy Isten kész a *converso*kat elvezetni az ígért földjére. „Hosszasan beszélt nekünk – vallotta egy tanú az inkvizítor atyáknak –, hogy Illés és a Messiás eljövetele a küszöbön áll”, s hogy meg kell tartani Mózes Törvényét, mert az vezet üdvösségre (idézi: Yovel 1985, 547.). A *beata* hatására – míg le nem tartóztatták – sokan kezdték a sabbatot megtartani, vagy más módon judaizáltak.

Mások, akiket ugyanezen vád alá helyeztek, úgy hitték, Eszter királynő a *converso*ok védőszentje; fogságtartották az általuk „szent kenyérnek”

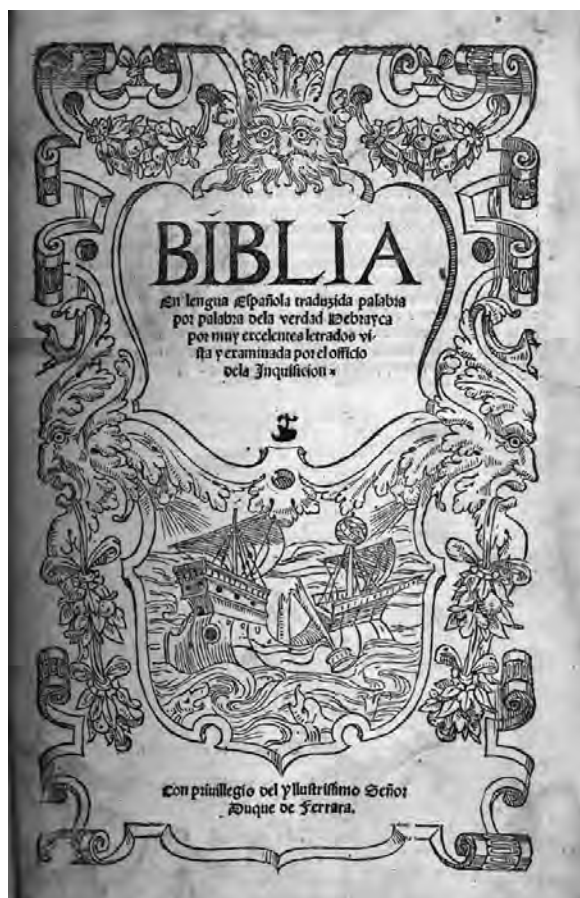
nevezett maceszt; a korai kereszténységre emlékeztető mártírkultusszal öveztek a szent hivatal némelyik áldozatát; megint mások pedig minden szempontból megfeleltek az egyház elvárásainak, csak abban volt fogyatkozásuk, hogy gyermekeiket szombaton akarták megkeresztelni, mert ennek a napnak kiemelt jelentőséget tulajdonítottak. A *marranók* imádságai jom kippur (saját kifejezésükkel: *dia pura*) alkalmával nem csupán bűnbocsánatért fohászkodtak, hanem „üdvösségért” és „isteni malasztért” is. Az egyik imádság az „angyalokat és arkangyalokat” kéri, hogy esedezzenek Isten előtt a böjt kedvező fogadtatásáért. Más imák és himnuszok is hemzsegnek a keresztény jelképektől. „Hatalmas, mindenható Isten – könyörög egy leány, akit vizsgálat alá vont az inkvizíció –, aki Jó Pásztorként [keresztény szimbólum] tereled a juhaid vissza a legelőjükre [a judaizmushoz], ne hagyj, hogy egy idegen pásztor [Jézus] árthasson nekik!” (idézi: Yovel 1985, 546.) Emellett az inkvizíciós akták több száz judaizáló *marranótól* jegyzik fel az elhíresült mondást: „az üdvösség nem Krisztus, hanem Mózes Törvénye által nyerhető el”. (A rabbinikus judaizmusban a lélek üdvössége nem így, és nem elsődleges vallási kérdésként jelenik meg, a „megváltás” pedig nemzeti, kollektív esemény.)

Többen a bűnbeesés és az eredendő bűn keresztény fogalmaival magyarázták hányattatott sorsukat: atyáik vétkeztek, amikor megtagadták a judaizmust, s ezért a leszármazottak bukott lényekként élnek. Pusztá létükben is megbélyegzi őket a bűn, a bálványimádás, a felemátság: hiába judaizálnak, igaz zsidókká már sohasem válhatnak. A bukottság érzete és a mardosó büntudat alapvetően a kor katolicizmusának sajátja volt, ami a *marranók* közt – sajátos helyzetüknél és hátterüknél fogva – könnyen gyökeret vert, és az önértékelésük meghatározó elemévé vált. A két identitás határmezsgyéjén, több évszázad során tehát különös, hibrid eszmeiség alakult ki közöttük, melyben az „üledékes” judaizmus – a *marrano* identitás magva – keresztény szimbólumokkal és kategóriákkal telítődött, sőt olykor keresztény fogalmi keretbe ágyazódott.

A sodródó, parttalan *converso* sors talán legtalálhatóbb jelképe az a törött árbocú, ellentétes szelektől hányt-vetett gálya, amely az Itáliába szakadt *marrano* közösség legjelentősebb irodalmi munkája, az 1553-as Ferrarai Biblia címlapját díszíti (kirívó ellentétben az Amszterdamba csapódott, sokszínű ibériai zsidó községek által 1638-ban

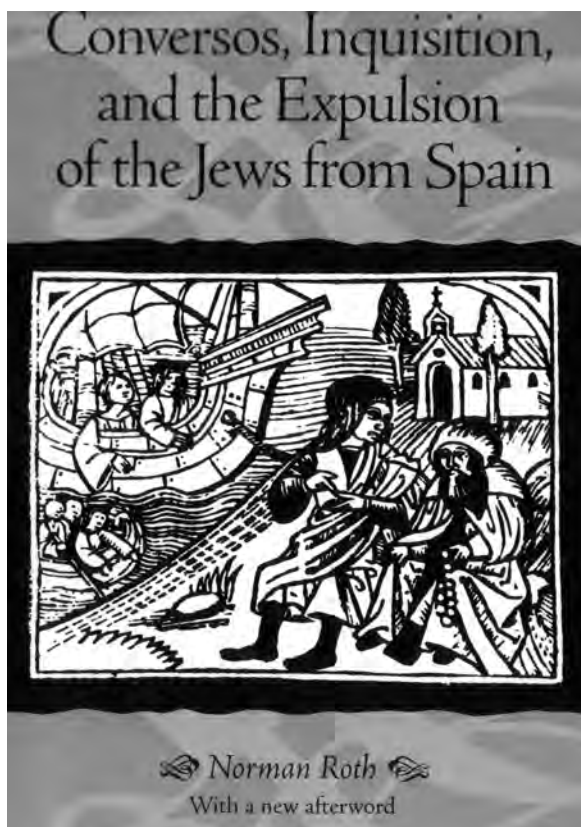
közösen alapított Talmud Tóra zsinagóga jelképével, a főnixmadárral). A judaizáló *marranók* ugyanis kettős száműzetésben éltek, idegenként a zsidó és a keresztény közösség, sőt még önmaguk számára is. Mindenekelőtt, mivel – legalább spirituális értelemben – azonosultak a zsidósággal, osztoztak vele a nemzetek közti száműzetésében. Másodsorban, mivel szándékuk szerint zsidók voltak, de a való életben nem, saját lényegüktől, identitásuk alapjától is elidegenedtek, és feloldhatatlan ellentét feszült belső lényegük és külső életvezetésük között. Ráadásul sokukat a zsidó közösség nem fogadta be, még azokat sem, akiket az egyház „visszacsúszónak” tekintett. A rabbik megosztottak voltak a kérdésben, de legtöbbjük nem ismerte el zsidónak a judaizáló *marranókat*: a *responsumok* arról tanúskodnak, hogy egyszerűbb volt az örökösödési és más nehéz ügyeket kategorikus elutasítással megoldani – jóllehet a *marranók* életüket tették kockára, hogy részben vagy egészben gyakorolják, amit atyáik vallásának hittek. Az ibériai titkos judaizálók kitörtettek a zsidó élet fájából, amely Ibérián kívül tovább virágzott: a száműzetésen belül is száműzetésben éltek. Ebben az értelemben Ibéria volt számukra Babilon, melynek „folyói mellett” nem a hajdan volt Cion után kíváncsok, hanem az eszmei Cion után, a judaizmus elveszett lényege után, amelynek emléke és tudata még mindig titokzatos jelentőséggel, várakozással és önértékeléssel töltötte meg az életüket, de amelynek tényleges tartalma – ahogy a kiűzetés-kor vitorlát bontó hajók – egyre távolodott tőlük a látóhatáron. Életvitelük szerepjátszás, a beilleszkedés eszköze, azonosságtudatuk legmeghatározóbb eleme pedig egy messzeségbe tűnő eszménykép lett.

Hasonló eszmei keveredés zajlott le a zsidó hitre visszatérők közt. Még azok sem vonhatták ki magukat az ibériai katolicizmus hatása alól, akik a zsidó vallás újrafelvételére menekültek el a félszigetről, hiszen több nemzedék templombajárása, gyónása és szentkultusza nyomán óhatatlanul magukévá tették a vallás egyes elemeit. Talán maguk is érezték a ruhájukba ivódott tömjénzsiget, és ezért munkált bennük az erős öngizolás és kompenzációs vágy: az ember ilyenkor legádázabb küzdelmét egykori énjé ellen vívja, mert elkeseredetté teszi a felismerés, hogy sohasem lesz képes teljesen felülrni önmagát. Ezért lehetett, hogy a nyíltan judaizálók közül kerültek ki a legádázabb *anti-conversók* (éppen úgy, ahogy a judaizmus esküdt ellenségei közül többen a kitérők

A Ferrarai Biblia címlapja

közül kerültek ki). A judaizmusba visszatért *conversók* (David B. Ruderman kifejezésével) olyan „újjászületett zsidók” voltak, akik személyes döntés, tudatos választás alapján váltak zsidóvá. Többgenerációs „újkeresztények” akartak teljes jogú zsidóvá lenni: az új bevándorlókból szabad közösségek születtek, amelyek zsidókként akarták meghatározni magukat, de az *alefbétnél* kellett kezdeniük. A vallási „újjászületés” vágya és élménye mellett azonban sok tekintetben úgy gondolkodtak és viselkedtek, mint korábbi környezetük, a katolikus Ibéria, amelytől éppen eltávolodni igyekeztek. Erre mutatnak az Uriel da Costa, Juan de Prado és Spinoza elleni inkvizíciós hangulatú eljárások, az intoleráns ortodoxia (da Costa megnevezésével: az „amszterdami farizeusok”). Emellett a *nación* tagjainak tartják magukat, és kerülik a keveredést az askenázi zsidósággal – ezzel a „vértisztaság” (*limpieza de sangre*) ibériai ideáljának egyfajta zsidó változatát követik. Messianisztikus rajongásuk – kiváltképp Manasse ben Jiszrael erőfeszítései és a Sabbatái

Cvi által a köreikben kiváltott lelkesedés – pedig a keresztény végidővárásra emlékeztet.

Számos egyedi sajátosságuk mellett is egy jelenség összeköti a *converso* közösségeket; a női vallásosság előtérbe kerülése, amely ekkoriban általában a szefárdi világra is érvényes volt. Legutóbb Roni Weinstein mutatott rá, hogy a 16. század második felében és a 17. században a szefárdi közösségekben a vallási élet olyan területeire léptek be – vagy vették át szinte teljesen – nők, amely mindaddig elsődlegesen a férfiak hatáskörébe tartozott (Weinstein 2007, 167skk). Asszonyok nem csupán megoszthatták látnoki és eksztatikus kinyilatkoztatásaikat, álmaikat és próféciáikat, hanem ezekről a kor rabbinikus és kabbalista tekintélyei is értekeztek. A szefárdi „emancipáció” különösen annak fényében figyelemre méltó, hogy a kor rabbinikus tekintélyei általában idegenkedtek a női műveltségtől: szükségesnek tartottak annyi tanultságot, amennyi egy istenfélő asszonynak és családanyának feltétlenül szükséges és „ékecséjére válik”, de óva intettek a mélyebb tanulmányoktól. Egy asszony ugyanis nem lehet egyszerre ékecséjű és szemérmes, és a „túlképzett” nők férjük titkait is kifejcséghetik – sőt egyesek felvetették, hogy egy

művelt nő „nemet válthat”, *ve-hájt le-ís* (ebben az aggodalomban egyébként a kor keresztény tekintélyei is osztoztak).

A judaizmust titokban megőrző *conversa* háziasszony pedig csakugyan egyfajta házirabbivá avanzsált – ez olyannyira így volt, hogy a *converso* vallásosságot rendszerint olyan munkák is érintik, amelyek egyébként a női vallásosságot, írástudást vagy olvasási szokásokat taglalják. A *converso* közt ugyanis a szakrális tevékenység java és a rejtett zsidó identitás megtartásának felelőssége a „házi vallásgyakorlat” szférájába, s így főként női kezekbe került. A „titkos zsidó” családokban az otthon működött zsinagóga gyanánt, s az otthoni hitgyakorlat tartotta életben a hagyományt – kutatóink eljárásadoznak a „csak gyertyafény mellett zsidó” és a „gyertyagyújtás identitása” találó kifejezésekkel (pl. Miriam Shaviv, „Jewish by Candlelight”, *Haaretz* 2009. 05. 09.). A *converso* közösségek példaképévé a bibliai Eszter, a nem-zsidók közt élő, vallását titkoló királynő vált, aki a *converso* vallásosságának minden alapvető elemét kifejezte: a megmenekülés reményét, a titkolózást, a színlelést, a bőjtölést, és a vezető-szabadító szerepbe emelkedett nő alakját. (Az Eszter-tekerics – a Purim ünnepén felolvasott bibliai szakasz – amúgy is az egyetlen szent szöveg volt, amelyből a zsinagógában nők is felolvashattak, s így lehetőséget adott, hogy nők is sajátos vallási ismeret hordozóinak érezhessék magukat.)

Az ibériai keresztény társadalom a homogenitás mítoszát kergette, amikor megpróbált megszabadulni a „tisztátalan” és „idegen” elemektől, s közben erőfeszítései rendre visszafelé sülték el. A sors fintoraként a zsidók áttérítése nem iktatta ki a „mást”, hanem éppen beemelte a keresztény társadalom szívébe. A képlékeny identitású, immár belül lévő másság ellen időnként erőszakhullámok törtek ki, és rendeletek születtek: törvény tiltotta meg, hogy közhivatalt töltsenek be, s ezzel másságuk alapjává – vallásuk helyett – vérbeli másságuk vált. (Az európai gondolkodásnak ez a nagy horderejű változása évszázadokkal megelőzte az Észak-Európában végbement hasonló gondolati átmenetet: a nürnbergi törvények ugyanis a 19. századi gondolkodásban lezajlott változás eredményei voltak, amely a spanyol előzménytől függetlenül zajlott le.) 1480-ban, amikor a *converso* már egy évszázada fájó társadalmi problémát jelentettek, a judaizáló „újkeresztények” vizsgálatára megalakult a spanyol inkvizíció. A hivatal természetesen nem vet-

te tekintetbe a *converso* identitás finom árnyalatait, és „titkos” judaizálónak nyilvánította mindazokat, akikben a zsidó hagyományhoz való kötődés legcsekélyebb jelét észlelte. (Így például Dávilát – aki talán csak nosztalgiából rendelt *hamint* az asztalára – posztumusz perben elítélték, ami derékba törte fia, egy szépreményű püspök egyházi pályafutását.) 1492-ben Ferdinánd és Izabella királyi rendelettel űzték ki a megmaradt zsidókat Spanyolországból, amiért azok abban mesterkedtek, hogy „keresztényeket [értsd: „újkeresztényeket”] térítsenek el a hittől”. S ismét, a zsidótlantási kísérlet nem várt hátulütőkkel is járt: a rendelet hatására több ezer zsidó áttért, ami tovább súlyosbította a *converso*-kérdést. A Spanyolországot elhagyó, mértékadó becslések szerint 60–80 ezer zsidó pedig főként Portugáliába utazott, ahol megint csak az áttérés vagy száműzetés között választhattak; a spanyolországi probléma tehát áttevődött a szomszédos királyságra is.

A kora újkori rabbinikus döntvényezőkhöz hasonlóan történészeink sem tudtak megegyezni, hogy az inkvizíció által háborgatott *converso*kat általában igaz szívből áttért, s csak gazdaságipolitikai indíttatásból zaklatott keresztényeknek kell-e tekintenünk, vagy – ahogy az *autos-da-fé* jegyzőkönyvei sugallják – vallási okokból perbe fogott „visszacúsúzóknak”, azaz judaizmusukat titokban megőrző zsidóknak, akik csak a túlélés érdekében hajoltak a keresztvíz alá. Benzion Netanyahu és mások úgy vélik, hogy az eretnekbíróságok hamis vádak alapján jártak el az őszintén kereszténnyé lett zsidók ellen, hogy egy sikeres gazdasági érdekcsoportot ellehetetlenítsenek – hozzá hasonlóan az akkori rabbik többsége is „teljes értékű” katolikusnak tartotta őket, akik csak szokásból, nosztalgiából vagy társas okokból tartanak meg bizonyos zsidó hagyományokat. A Cecil Roth és Fritz Baer nyomdokain járó történészek azonban alapvetően elfogadják az inkvizíciós feljegyzéseket, és kitartanak amellett, hogy a *converso*ok valójában atyáik hitéhez hű „kripto-zsidók” voltak kényszerű áttérésük után is. Ez a kedvezőbb, romantikusabb kép él róluk a modern közgondolkodásban is: a *converso*ok titokban zsidók maradtak, akiknek katolicizmusa mélyebb átélés nélküli álca volt csupán, hogy elfedje őket a hatóságok elől.

Amíg a történészek általában nem tudnak elvonatkoztatni leegyszerűsített, két ellenpólusból álló vonatkoztatási rendszerüktől, addig a *converso* identitástudat(ok) és a *converso* vallásosság lé-

lektanának árnyalt feldolgozása is várat magára. Fontos lépést jelent ebben az irányban Yirmiyahu Yovel 2009-es könyve („*A belül lévő más: A marranók – Hasadt identitás és a modernitás megjelenése*”), amely a „hasadt” vagy „kettős” identitástudatot „az emberi lét meghatározó állapotának” tekinti, ami azonban csak a modern korban vált elfogadottá. „A korábbi időkben – állítja a jeruzsálemi Spinoza Intézet elnöke – a többrétű identitástudat rendhagyó és tilalmas állapotnak számított, súlyos társadalmi és metafizikai bűnnek, amelyet az inkvizíció, majd később a nacionalista és hasonló »integralista« mozgalmak büntetni próbáltak.” Ebből a szempontból a *converso*ok a modernitás előhírnökei – és talán bizonyos szempontból katalizátorai – voltak.

A *converso*-kérdés csakugyan sokkal összetettebb, semhogy kategorikus fogalmakkal leírható lenne, s nem kis részben éppen az összetettsége miatt nevezhető a *converso* identitás problémája „modern” jelenségnek, amelynek megismerése ma zajló folyamatok megértésében is segíthet. Közelmúltunk és jelenkorunk is köszön vissza a *converso*ok nyomán megjelent jelenségekből: leplezett vagy elfeledett hitgyakorlat felvállalása vagy felelevenítése; a vallási öntudat elfojtásának következményei; a gyökerek újrafelfedezése; újkeletű fundamentalizmus és vallási intolerancia; fundamentalista közösségekből való kiszakadás, vallási közömbösség és szinkretizmus; valamint az aposztáziára és a vallástalanságra adott ortodox válaszok. (Nem csoda, hogy a párhuzamok bősége láttán a marranizmus jelenségét tárgyaló néhány szerző hajlamos felületesen bánni a „vallástalanság”, „katolikus és zsidó mentalitás” és egyéb kifejezésekkel, amelyek mellé modern aszociációkat rendel.) Mostanáig annak beható vizsgálatára sem került sor, hogy a tömegesen visszatérő *converso*ok milyen hatást gyakoroltak a judaizmusra – pedig a kitérés nem mindig járt a személyes és családi kapcsolatok megszakításával, és így a *converso* közösségek már Ibériában is működhettek a zsidó és a katolikus vallás közötti kommunikációs csatornákként. A sajátos közösség így a katolikus vallást is újabb elemekkel gazdagíthatta. (Spanyolország mai védőszentje, Avilai Teréz például, akinek „újkeresztény” nagyapját judaizálás vádjával ítélte el az inkvizíció, rendhagyó módon a gondolatban, s nem a cselekedetekben élő igaz vallásosságban hitt – hasonlóan a zsidóságukat titokban számon tartó *converso*okhoz, akik az egyik vallásban hittek, s a másikat gyakorolták.) Annál is inkább, mert

a judaizálók minden jel szerint kisebbségben voltak a *marranók* táborán belül: többségük végül felszívódott a keresztény társadalomban, és sokan olyan lelkiismeretes keresztényekké váltak, mintha nem a kényszer hajtotta volna őket vagy felmenőiket a keresztvíz alá. Aki betér egy vallásba, hajlamosabb törekedni annak mélyebb, autentikusabb megértésére és megélésére, mint aki beleszületik – különös módon erre a *converso* közt is találunk igazolást (ez válhatta ki például, hogy Erasmus ibériai követői között igen magas volt az „újkeresztények” aránya).

A különböző identitástudatok keveredésére és összeolvadására több modern analógia is adódik. Talán a legtalálhatóbb párhuzamra Miriam Shaviv hívja fel a figyelmet, a *The Forward* című New York-i zsidó napilapban „Modern *marranók*? A középkori Spanyolországtól a posztmodern képzet-társításokig” címmel 2009. májusban megjelent írásában. Shaviv cikke nem ismeretterjesztő munka, hanem programirat: az újságíró szerint a „kettős identitású” *converso*ok „fél évezred távlatából ma jelentősebbek, mint bármikor korábban”, hiszen a példájukból kell a zsidó közösségeknek megtanulniuk, hogyan viselkedjenek a nagyszámú „kiházásodóval”. A vegyesházasságokból születő legtöbb gyerek – utal rá Shaviv – olyan háztartásban nő fel, ahol a judaizmus nem az egyetlen vallás: a hanukka, a peszach és más zsidó ünnepek együtt élnek a keresztény húsvétal és a karácsonnyal; az így felnövő gyerekek egy év során ugyanannyiszor látogatnak el templomba vagy gyülekezetbe, ahányszor zsinagógába; és a húsvéti *széder* vagy a *bar micva* többszörös vallási jelentést is nyerhet. E családokban hasonló vallási szinkretizmusnak lehetünk tanúi, mint amilyen a többgenerációs *converso* közösségekben lezajlott. Shaviv idézi Sylvia Barack Fishman, a Brandeis Egyetem professzora „Dupla vagy semmi? Zsidó családok és a vegyesházasság” című 2004-es tanulmányát. A Fishman által bemutatott észak-amerikai zsidó-keresztény vegyes családokban egyfajta „hibrid szubkultúra” alakult ki: a felmérései rámutattak, hogy a tizenévesek, akiknek egyik szülője templomba is eljár, s családjuk a karácsonyt is megünnepli, két vallás örökösének tekintik magukat; a gondolatvilágukban a két vallás különös szimbiózisban él, s így jelentősen eltér mind a főárambéli judaizmustól, mind a kereszténységtől.

A *The Forward* honlapján Shaviv cikkét kísérő olvasói vélemények tanúsítják, hogy a marranizmus kérdése nem csak modern képzettársításokat, hanem parázs vitákat is kivált, s hogy a *con-*

*verso*ok leszármazottai ma is szenvednek az intoleráns ortodoxiától, amelyben az „amszterdami farizeusok” szelleme él tovább. „Marranó vagyok, ortodox judaizmust tanultam Jeruzsálemben, és szívvel-lélekkel gyakorlom zsidó hitemet – írta Nancy Cuevas Guzman 2009 novemberében. – De az askenáziak annyira kegyetlenek voltak velem, hogy nehezemre esik elhinni, hogy ők is Ábrahám leszármazottai lennének, aki a kedvességéről ismert. Megrázó, hogy olyanokkal tartozom egy közösségbe, akik rátámadnak a megítélésük szerint nem megfelelőképpen vallásos zsidókra. Rendszeresen zaklattak az ultraortodox huligánok, akik nem is ismertek, s akikkel angolul nem is lehetett szót érteni – pedig ortodox viseletet hordtam, és az ortodoxiát gyakoroltam, ahogy ők is. [...] Most önkéntes száműzetésemet töltöm Spanyolországban, miután közel három évig tartottam a frontot Jeruzsálemben. Kívül tágasabb.” „Yovel tanulmányának legfontosabb üzenete, hogy a *marranok*-kérdést csak árnyalt gondolkodással lehet megérteni – fogalmazott egy Francesca nevű hozzászóló szintén novemberben. – Nem könnyű megragadni, különösen, ha az ember családja nem élte meg nemzedékeken át. A »velünk vagy ellenünk« tipikus askenázi hozzáállás, ami nem hagy teret a kölcsönösségnek, sem egymás tanulmányozásának és megértésének – amire Yovel és mások szerencsés kísérletet tesznek. Egy másik hátrányos megítélés, amivel gyakran találkozunk kell, hogy árulók volnánk. Igaz, hogy déli-olaszországi felmenőimnek a II. világháború alatt nem kellett sárga karszalagot viselniük, de a családom részvételével zsidó földalatti mozgalom működött, amely emberéleket és műkincseket mentett. [...] Ahogy Arias Dávilának, úgy nekünk sincs rá szükségünk, hogy »megtérjünk« a judaizmushoz. Amit szeretnénk, s amiben ritkán van részünk, hogy megértsenek és elfogadjanak bennünket olyan zsidóknak, amilyenek vagyunk.”

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adelman, Howard. „The Literacy of Jewish Women in Early Modern Italy”. In: Barbara J. Whitehead, szerk., *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500-1800*. Garland Publishing, New York – London, 1999. 133–158.
- Baer, Fritz (Yitzhak). *Die Juden im christlichen Spanien*, I-II. kötet. Schocken Verlag, Berlin, 1929-1936.
- Bernardini, Paolo – Norman Fiering, szerk. *The Jews and the Expansion of Europe to the West, 1400-1800*. Berghahn Books, New York, 2001.
- Barack Fishman, Sylvia. *Double or Nothing? Jewish Families and Mixed Marriage*. Brandeis University Press, Waltham, Ma., 2004.
- Galasso, Cristina. „Il ritorno all'ebraismo dei cristiani nuovi e del-

- le cristiane nuove di Livorno e Pisa". In: Michele Luzzati – Cristina Galasso, szerk., *Donne nella storia degli ebrei d'Italia: Atti del 9° convegno internazionale Italia Judaica, Lucca, 6-9 giugno 2005*. Giuntina, Firenze, 2007. 253–262.
- Goldish, Matt. "Patterns in *Converso* Messianism". In: Matt Goldish – Richard H. Popkin, szerk., *Jewish Messianism in the Early Modern World*, I. kötet. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London, 2001. 41–64.
- Levine Melammed, Renée. *A Question of Identity: Iberian Conversos in Historical Perspective*. Oxford University Press, Oxford, 2004.
- Levine Melammed, Renée. *Heretics or Daughters of Israel? The Crypto-Jewish Women of Castile*. Oxford University Press, Oxford, 1999.
- Netanyahu, Benzion. *The Marranos of Spain: From the late 14th to the early 16th Century, according to contemporary Hebrew sources*. American Academy for Jewish Research, New York, 1966.
- Netanyahu, Benzion. *The Origins of the Inquisition in 15th-Century Spain*. Random House, New York, 1995.
- Roth, Cecil. *A History of the Marranos*. Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1932, reprint: 1964.
- Weinstein, Roni. "Feminine Religiosity in Jewish Italian Context during the Early Modern Period: Preliminary Observations". In: Michele Luzzati – Cristina Galasso, szerk., *Donne nella storia degli ebrei d'Italia: atti del 9° convegno internazionale Italia Judaica, Lucca, 6-9 giugno 2005*. Giuntina, Firenze, 2007. 147–170.
- Yovel, Yirmiyahu. „Marrano Patterns in Spinoza”. In: *La rassegna mensile di Israel* 49:5–8 (1983), II. kötet, 543–564.
- Yovel, Yirmiyahu. *The Other Within: The Marranos: Split Identity and Emerging Modernity*. Princeton University Press, Princeton, NJ., 2009.

Két napra rá, 15-én Szeged látott vendégül bennünket. A felhabzó gyűlölet kívül maradt a kultúra sövényén, s ha mégsem, csak aggódó féltés formájában mutatta meg magát. A könyveink kiváltotta diskurzus maga látta el a sövény funkcióját.

A felemelő szegedi élményeket Zsoldos Sándor (képünk) szervezte meg, aki a legkitűnőbb hallvendéglőt (Algyőn) és klubot (Grand Café) választotta számunkra – a kultúra összes dimenzióját feltárva és ízelve.

Zsoldos Sándor és Heller Ágnes
a séf társaságában
az algyői halászcsárdában

Heller Ágnes előadása Szegeden
a Grand Café Klubban

folytatás a 90. oldalon